

Samenleven gebeurt in het publiek. Analyse van een fundament van de samenleving

Tim Heysse¹

INHOUD

Inleiding	17
1. Publiek en privaat – een betekenisluwen ontrafeld	18
1.1. Liberaal	18
1.2. Psychologisch	18
1.3. Sociaal	19
1.4. Politiek	19
1.5. 'Publiek' is een woord van discussie	19
2. Samenleven vereist openbaarheid	20
3. De publieke basis van de samenleving vervluchtigt	22
4. Besluit	24
Referenties	24

Inleiding

In dit nummer van *Orde van de Dag* staat het verschijnsel ter discussie dat geweld tegen dienstverleners met een publieke opdracht lijkt toe te nemen. De locomotieftekst introduceert dit probleem met veel nuance. Zo wordt er terecht op gewezen dat ook dienstverleners zonder publieke opdracht het slachtoffer zijn van geweld. Nog belangrijker is de vraag of de perceptie wel overeenstemt met de realiteit: is er meer geweld of *zien* we meer geweld? Blijkbaar hangt het cijfermateriaal sterk af van het onderzoeksdesign, de methode en de definitie van 'geweld' die onderzoekers gebruiken.

Aan empirische discussies kunnen we als *filosofen* niets toevoegen. Inzake methodologische kwesties over onderzoeksdesign hebben we als *politieke* en *sociale* filosofen geen expertise. Over geweld (en de definitie van geweld) rijzen er weliswaar lastige (politiek-)filosofische vragen. Er is echter niets specifiek aan het *geweld* dat publieke dienstverleners treft en soms zijn ze slachtoffer van gedrag dat volgens elke definitie gewelddadig is (zoals slagen en verwondingen). Daar staat tegenover dat er iets meer in het geding is wanneer publieke dienstverleners belaagd worden, iets wat niet op het spel staat bij geweld tegen mensen zonder publieke opdracht. Daarom is het zinvol ons af te vragen wat de term 'publiek' precies betekent. Wat is die publieke dimensie die het probleem extra gevoelig maakt?

Om die vraag te beantwoorden, zullen we in dit artikel drie zaken doen.

Ten eerste verduidelijken we de term 'publiek' en de tegenstelling 'publiek versus privaat'. In onze (Europese) politieke en sociale traditie bestaan er namelijk verschillende onderscheidingen die we vandaag met de woorden 'publiek' en 'privaat' markeren. We mogen ons niet laten misleiden doordat we die verschillende onderscheidingen met dezelfde woorden aanduiden. Misschien staan er diverse 'dimensies' van het publiek op het spel in het fenomeen dat we, veralgemenend, 'geweld tegen publieke dienstverleners' noemen.

Ten tweede vestigen we de aandacht op een specifieke en fundamentele betekenis van 'publiek'. Om die fundamentele betekenis van publiek weer te geven, maken we gebruik van het frappante gegeven dat sommige Germaanse talen zoals het Nederlands en het Duits, niet alleen de term 'publiek' (van het Latijnse *publicus*, verwant met *populus* – ('kracht van het' volk'), maar ook een woord zoals 'openbaar' en *öffentlich* bezitten. Oorspronkelijk stamt 'openbaar' uit het Germaanse recht: vrije mensen hadden het recht op een *openbaar* proces (Hölscher, 1978: 414-416). Dat wil zeggen een proces waarin de groep – om het simpel en ruimtelijk uit te drukken – rond rechter, beklaagde en aanklager gaat staan en samen luistert naar en soms oordeelt over het rechtsgeding dat zich voor hun ogen afspeelt. Een aantal (vooral Franse) auteurs benadrukken dat een samenleving niet kan bestaan zonder een publieke dimensie die op een of andere manier een vertaling is van dat oermodel van 'openbaarheid'.

Ten derde stellen we de hypothese voor dat deze publieke dimensie als openbaarheid vandaag in het gedrang is (opnieuw: hoe plausibel die hypothese is, moet empirisch onderzoek aantonen). Onze hypothese stelt op die manier een probleem aan de orde dat ruimer is dan dat van geweld tegen mensen met een publieke opdracht. Maar daardoor werpt ze er ook een bijzonder licht op: het geweld is niet een van de vele (min of meer ernstige) maatschappelijke problemen, zoals alcohol achter het stuur of spijbelen. In sommige (recente) gevallen lijkt het een symptoom van een fundamentele problematiek in onze samenleving. Dat suggereert dan weer dat achter het geweld tegen mensen met een publieke opdracht in onze maatschappij

1. Tim Heysse is hoogleraar Sociale en Politieke Filosofie aan de KU Leuven.

bij ons andere motieven schuilen dan vroeger of elders. Hierbij is het belangrijk op te merken dat de tegenstelling ‘publiek versus privaat’ niet samenvalt met tegenstellingen zoals ‘*sociaal of collectief versus individueel*’ of ‘*altruïstisch versus egoïstisch*’ (Geuss, 2003: 8). De hypothese dat we minder waardering opbrengen voor een publieke dimensie van de samenleving mogen we daarom niet moralistisch opvatten: de teloorgang van het publieke hoeft niet samen te vallen met de opkomst van een asociaal egoïsme.

In dit artikel willen we dus het concept ‘publiek’ en de tegenstelling ‘publiek versus privaat’ aanscherpen. Dat zijn immers de woorden waarmee we het probleem van geweld tegen publieke dienstverleners proberen te begrijpen. Een probleem begrijpen is beslist niet hetzelfde als oplossingen bedenken. Als geweld tegen publieke dienstverleners een symptoom is van een fundamenteel probleem in onze maatschappij, is er allicht niet onmiddellijk een oplossing in zicht. Daarom zal dit artikel teleurstellend zijn voor mensen die bij het uitoefenen van hun beroep bedreigd worden door geweld of voor iedereen die op oplossingen hoopt. Begrijpen is echter altijd de eerste stap.

1. Publiek en privaat – een betekenis- kluwen ontrafeld

‘Publiek’ en ‘privaat’ horen tot ons sociaal en politiek basisvocabularium. Economen gebruiken de uitdrukking ‘publieke goederen’ om te verwijzen naar zeer verschillende soorten goederen (veiligheid, schone lucht, informatie, straatverlichting) die als gemeenschappelijk kenmerk hebben dat je niemand kunt uitsluiten van consumptie ervan en consumptie door de ene niet betekent dat de ander minder kan consumeren (ze zijn ‘niet-uitsluitbaar’ en ‘niet-rivaliserend’): straatverlichting schijnt voor iedereen en niemand heeft minder licht wanneer een ander er ook van geniet). In het recht onderscheiden we traditioneel publiek- en privaatrecht: de belangrijkste functie van het publiekrecht bestaat erin het algemeen belang te behartigen door de organisatie van de staat en de diensten van de overheid te regelen. Daarmee zijn dan ook bijzondere voorrechten en verplichtingen verbonden. Privaatrecht daarentegen gaat vooral om de verzoening van private belangen.

In dit artikel laten we dit economische en juridische taalgebruik terzijde en focussen we op betekenissen die belangrijk zijn om de (huidige) *samenleving* te begrijpen. Daarbij vertrekken we van een overzichtelijk boekje, *Public Goods, Private Goods* van de Amerikaans-Britse filosoof Raymond Geuss. Het is interessant dat Geuss wat wij ‘publiek als openbaarheid’ noemen, niet bespreekt (in zekere mate is zijn boekje dus al een signaal dat de aandacht en de waardering voor ‘openbaarheid’ afneemt).

1.1. Liberaal

Geuss vestigt de aandacht op verschillende betekenissen van het woord ‘publiek’ om een ‘liberale’ interpretatie van de tegenstelling ‘publiek/privaat’ te corrigeren. Die liberale interpretatie is niet alleen te vinden bij filosofen of theoretici, maar ook bij politici, beleidsmakers en burgers; ze domineert ons politiek en sociaal denken (We gebruiken het woord ‘liberalisme’ trouwens niet in een partijpolitieke, maar in een sociaal-filosofische betekenis. Het verwijst naar de individualistische opvatting van de samenleving die gewoonlijk verbonden is met de traditie van het sociale contract. In die zin zijn nagenoeg *alle* partijen in Vlaanderen en Nederland ‘liberaal’).

Volgens de liberale interpretatie omvat de private sfeer alles wat *beschermd* moet worden tegen publieke instanties. Met ‘publieke’ instanties wordt niet alleen de staat maar bijvoorbeeld ook religieuze of morele gezagsdragers en de publieke opinie bedoeld. Het basisidee van het liberalisme is dat we de handelingsruimte van die instanties in de samenleving moeten inperken. Mensen hebben namelijk het recht om hun leven zo veel mogelijk in te richten volgens eigen inzichten en waarden. De ‘private sfeer’ sluit alle aspecten van het leven in (zoals seksuele voorkeur of levensbeschouwing) die geen consequenties hebben voor anderen en waarin ‘publieke’ autoriteiten dus niet mogen ingrijpen.

Die liberale interpretatie klinkt ons ongetwijfeld bekend in de oren. Geuss’ bedenkingen zijn niet zozeer gericht tegen die interpretatie zelf. Zijn bezwaar is dat liberalen er zonder meer van uitgaan dat de woorden ‘publiek’ en ‘privaat’ maar één betekenis hebben. Daarmee suggereren ze dat hun interpretatie vanzelfsprekend is en dus niet werkelijk ter discussie kan staan. Daartegenover wijst Geuss door een genealogisch onderzoek op drie conceptuele distincties die ouder zijn dan de liberale interpretatie en die we nu omschrijven met de tegenstelling tussen privaat en publiek.

1.2. Psychologisch

Een eerste – psychologische – betekenis is ontstaan bij de ontwikkeling van het christendom en het idee dat de gelovige door zelfonderzoek moet nagaan of er onbeleden zonden zijn. Het is ons innerlijk dat hier ‘privaat’ is: we hebben er een geprivilegieerde toegang toe in de zin dat anderen ons innerlijk niet beter of in elk geval op een andere manier kennen dan wijzelf.

In een christelijk-moreel perspectief is de toestand van ons innerlijk (onze verlangens bv.) cruciaal, omdat we niet (in de eerste plaats) moreel beoordeeld worden op grond van onze handelingen maar wel op basis van onze intenties. In Europa lijken we dit moralistische en christelijke perspectief verlaten te hebben, maar dat betekent niet dat deze psychologische betekenis van

‘privaat’ verdwenen of minder belangrijk geworden is. Het innerlijk blijft cruciaal, al is het dan niet meer om morele redenen. We zijn namelijk geneigd het innerlijk te zien als de zetel van onze identiteit: wie we werkelijk zijn, hangt af van wie we ‘van binnen’ zijn en niet van wat publiek of voor iedereen zichtbaar is (onze positie in de maatschappij, ons geslacht, onze huidskleur enz.).

1.3. Sociaal

Deze ‘psychologische’ opvatting van de tegenstelling tussen privaat en publiek hoort onmiskenbaar thuis in een bepaalde levensbeschouwing en een bepaalde opvatting over identiteit. De tweede, ‘sociale’ betekenis is wellicht een onderdeel van elk menselijk samenleven en is in elk geval veel ouder dan het christendom. In deze sociale betekenis is de ‘publieke ruimte’ de ruimte waartoe iedereen toegang heeft (zoals een straat). Omdat iedereen toegang heeft tot de publieke ruimte, loop je er heel verschillende mensen tegen het lijf – mensen die je niet persoonlijk kent en die andere voorkeuren, smaken of bezigheden hebben. Daarom geldt in die publieke ruimte wat Geuss een principe van ‘onaandachtbaarheid’ noemt: je moet je zo (onopvallend) gedragen dat anderen je kunnen negeren. Je eist de aandacht niet op (door ‘aanstootgevend’ gedrag bv.). Zo kan iedereen in ‘het publiek’ zich om zijn eigen zaken bekommeren zonder anderen op te merken. Omgekeerd is het juist doordat dat principe van onaanbachtbaarheid geldt, dat je met provocatief gedrag in de publieke ruimte de aandacht kunt trekken. In de private sfeer daarentegen ontmoet ik alleen ‘intieme’ vrienden, mensen bij wie ik dat principe van onaanbachtbaarheid niet in acht moet nemen. Hen kan ik bijvoorbeeld zaken vertellen die hun volle aandacht verdienen.

Het onderscheid tussen de publieke sfeer en de private sfeer van intimiteit is dus geen ruimtelijk maar een ‘symbolisch’ onderscheid, een kwestie van de regels die gelden: ik kan een vriend aanspreken op straat; mijn woonkamer is niet zonder meer privaat als ik mensen ontvang met wie ik niet intiem ben; en een café kan op verschillende ogenblikken meer of minder publiek zijn.² Een interessante vraag, waarop we hier niet kunnen ingaan, is hoe we televisie en sociale media moeten situeren in het kader van deze sociale interpretatie van de tegenstelling tussen publiek versus privaat of intiem.

1.4. Politiek

In een *politieke* betekenis is de publieke zaak of het publieke domein de zaak of het domein dat van belang is voor of impact heeft op iedereen (en bijgevolg

het ‘algemeen’ belang uitmaakt). Een louter private aangelegenheid belangt alleen een persoon of een groep aan. In tweede instantie, en daarvan afgeleid, gebruiken we ‘publiek’ ook om de mensen en instanties te karakteriseren die controle hebben over en dus ook verantwoordelijk zijn voor wat iedereen aanbelangt. Op grond van deze betekenis van ‘publiek’ maken we traditioneel het onderscheid tussen publiek- en privaatrecht. Er bestaat dus geen noodzakelijk of conceptueel verband tussen de sociale betekenis (het publieke als datgene waartoe iedereen toegang heeft) en de politieke betekenis (het publieke als datgene wat iedereen aanbelangt).

Hierbij is het belangrijk dat er geen objectief criterium bestaat om uit te maken wat voor iedereen van belang is. In sommige gevallen kunnen we eventueel objectief vaststellen wat de consequenties van een beslissing zijn. Maar in elk geval kunnen we niet op een neutrale, wetenschappelijke manier de kring van mensen afbakenen die die gevolgen moeten dragen (hoe bijvoorbeeld uit te maken wie er al dan niet betrokken is bij beslissingen over de Antwerpse ring?). Of een zaak ‘publiek’ is in deze politieke betekenis is geen objectief gegeven. Het hangt ervan af hoe die zaak wordt *voorgesteld*, van *framing* zoals we nu zeggen. Ook in deze politieke zin is het publieke karakter van een gebeurtenis of een beslissing een symbolische kwestie: het is een gevolg van de representatie die ervan wordt gecreëerd.

1.5. ‘Publiek’ is een woord van discussie

In tegenstelling tot wat de liberale interpretatie suggereert, hebben de termen ‘publiek’ en ‘privaat’ verschillende betekenissen. Omdat er geen ondubbelzinnige en onbetwistbare interpretatie van de tegenstelling ‘publiek/privaat’ bestaat, moeten we telkens nagaan welke interpretatie gepast is.

Ook bij de analyse van geweld tegen publieke dienstverleners mogen we de verschillende betekenislagen in ons taalgebruik niet uit het oog verliezen. Zo valt het op dat we onder ‘publieke dienstverleners’ mensen verstaan met heel verschillende opdrachten (politie versus ambulanciers) die werken in zeer verschillende contexten, of in organisaties die een verschillende mate van legitimiteit of vertrouwen genieten (treinconducteurs versus leraren) en hun gezag aan zeer verschillende bronnen ontleen (artsen met hun expertise tegenover deurwaarders als vertegenwoordigers van de rechtsorde). Die verschillen suggereren dat er verschillende dimensies van het publieke in het gedrag zijn.

Wanneer artsen of ambulanciers niet bij hun patiënten

2. De belangrijkste stelling van *The Fall of Public Man* waarmee Richard Sennett in de jaren zeventig en tachtig voor ophef zorgde, is dat we ons niet langer bewust zijn van de regels die de publieke ruimte in de sociale betekenis

constitueren. Daardoor vervaagt de grens tussen publiek en intiem en daardoor komt ook het publieke in de politieke dimensie (cf. 1.4.) in het gedrang.

raken, kunnen ze hun opdracht niet vervullen die voor iedereen van belang is en dus publiek in een politieke betekenis. Maar ook voor mensen zonder publieke opdracht, zoals jonge vrouwen, dreigen sommige straten in onze steden ontoegankelijk te worden. Wat hier in het geding is, is dus wellicht niet in de eerste plaats die publieke opdracht. Wanneer het moeilijk is om een bepaald adres te bereiken, wordt de toegang versperd tot de publieke ruimte in de *sociale* betekenis. Leden van de samenleving worden verhinderd plaatsen te betreden waartoe in principe iedereen toegang heeft. Verstrekking van dringende medische hulp hebben een publieke opdracht in de politieke betekenis van het woord en dat geldt ook voor politieagenten als vertegenwoordigers van bijvoorbeeld de rechtsorde. (De rechtsorde is in elk geval publiek in de politieke zin, want het is in het belang van iedereen dat er een rechtsorde bestaat). Wanneer verder bepaalde wijken in onze steden voor de politie no-goarea's worden, wordt er zelfs afbreuk gedaan aan twee betekenissen van 'publiek': de vertegenwoordigers van het publieke (in de politieke betekenis) wordt de toegang tot het publieke domein (in de sociale betekenis) ontzegd.

In deze filosofische tekst kunnen we niet analyseren

“We gebruiken weliswaar dezelfde woorden om verschillende distincties te markeren, maar dat mag ons er niet toe verleiden er zonder meer van uit te gaan dat we geconfronteerd worden met één fenomeen.”

---

welke betekenissen van het publieke in concrete gebeurtenissen op het spel staan. Maar het is duidelijk dat die distincties belangrijk zijn. We gebruiken weliswaar dezelfde woorden om verschillende distincties te markeren, maar dat mag ons er niet toe verleiden er zonder meer van uit te gaan dat we geconfronteerd worden met één fenomeen. Misschien is het niet een probleem waarvoor één gemeenschappelijk cluster van oorzaken bestaat – oorzaken die we bijvoorbeeld onder de noemer 'tanende gezagsrelaties' kunnen samenvatten (Zijn er in *alle* aanslagen op publieke dienstverleners wel gezagsrelaties in het geding? Claimt een ambulancier gezag?)

Door nauwkeurig de betekenis van 'publiek' of de tegenstelling 'publiek versus privaat' na te gaan, zien we ook de verbanden tussen een bepaald geval van geweld tegen publieke dienstverleners en andere problemen. In heel diverse verschijnselen kan namelijk dezelfde publieke dimensie van onze samenleving op het spel staan. Zo wordt niet alleen afbreuk gedaan aan het publieke in de sociale betekenis wanneer stad-

wijken no-goarea's zijn. Dat gebeurt ook door straten af te sluiten en om te vormen tot *gated communities* zoals het Antwerpse Rivierstraatje. Of door een groot shoppingcenter weliswaar het aanschijn te geven van een publieke ruimte maar het per slot van rekening toch te behandelen als privaat domein en er bijvoorbeeld een aparte orde af te dwingen met een private bewakingsdienst.

Onze samenleving worstelt onmiskenbaar met problemen, onzekerheid of controverses inzake de publieke dimensie van de samenleving (in alle betekenissen). Zo woedt er discussie over het belang van taken die we 'publiek' noemen in een politieke zin (het debat over de kerntaken van de overheid, de zin van publieke bedrijven, de financiering van publieke goederen, de missie van een publieke omroep, de verantwoordelijkheden die individuen niet mogen afschrijven op de gemeenschap). Ook de grenzen tussen publiek en privaat in de sociale betekenis zijn onduidelijk en doen allerlei vragen rijzen: welk gedrag is in strijd met het principe van 'onaandachtbaarheid' dat de publieke sfeer definieert (de conflicten over allerlei straatevenementen zoals kermissen en festivals)? Waar ligt precies de grens die wat privaat is afschermt van de bemoeienissen van de staat en andere maatschappelijke instanties (de controverses over het bankgeheim of over privacy als gevolg van de invasie door veiligheidsdiensten en internetbedrijven)?

De onzekerheid over de publieke dimensie van onze samenleving is meer dan het probleem van geweld tegen publieke dienstverleners. Om dat geweld te begrijpen, is het daarom lonend de verbanden met die andere discussies en kwesties te zien. Als een eerste verkenning van die ruimere context, analyseren we in de volgende sectie nog een andere betekenis van 'publiek'.

2. Samenleven vereist openbaarheid

Omdat we met de woorden 'publiek' en 'privaat' niet één onbetwistbaar onderscheid aanduiden, moeten we voor elke concrete maatschappelijke kwestie uitmaken wat precies publiek en privaat is, in welke betekenis we die termen gebruiken en welke actie de overheid eventueel moet ondernemen. Zo kunnen we besluiten dat de intieme sfeer (nochtans 'privaat' zowel in de psychologische als de sociale betekenis) een 'publieke' zaak is, omdat het in ons aller belang is dat de overheid de intieme sfeer beschermt (e-mailverkeer) of reguleert (kinderporno op de computer). Hoe we tegen concrete kwesties aankijken, welke belangen er voor ons op het spel staan, bepaalt of we iets 'publiek' in een politieke zin noemen. Bepalen wat publiek is, is even discutabel als oordelen over de kwesties zelf.

Precies die vaststelling wijst erop dat we nog een andere betekenis van het woord ‘publiek’ moeten onderscheiden. Er is nood aan een ‘ruimte’ waarin beslissingen tot stand komen over wat publiek en privaat is. Zoals in de inleiding aangekondigd, noemen we die nieuwe vorm van publieke ruimte ‘publiek als openbaarheid’.

Om een eerste indruk te geven van wat we bedoelen met ‘openbaarheid’, is het nuttig te herinneren aan de oorsprong van de democratie in het Athene van de vijfde eeuw voor Christus. In Athene werd op straat geleefd – dus in de publieke ruimte in de sociale betekenis. We kunnen ons voorstellen dat in momenten van crisis of opwindung op alle straathoeken en pleinen groepjes mensen stonden te klagen, te roddelen, te spotten en te lachen over de kwestie van de dag. Maar *beslissingen* werden genomen in de volksvergadering. Dat wil zeggen: wanneer de burgers verzameld waren voor een spreekgestoelte om te luisteren naar sprekers die pleitten voor of tegen een beslissing. Het is vooral belangrijk dat de burgers *zien* dat ze verzameld zijn, ze *zien* elkaar luisteren naar mensen die zich geroepen voelen om de ‘publieke’ taak op zich te nemen en te spreken over wat volgens hen ‘publiek’ is – telkens in de politieke betekenis (Osborne, 2008). De dimensie die we ‘publiek als openbaarheid’ noemen, wordt dus in de eerste plaats gevormd doordat mensen verzamelen in een gemeenschappelijke ruimte (Taylor, 1995: 80). Het is een ‘gedeelde’ ruimte, omdat ze ervoor zorgt dat 1) de aanwezigen een gemeenschappelijke focus hebben en 2) van elkaar *zien* dat ze die gemeenschappelijke focus hebben.

Deze geïdealiseerde platitudes over Athene verduidelijken de fundamentele rol van de publieke dimensie als openbaarheid. Het is in de volksvergadering dat uitgemaakt werd wat publiek is in de politieke zin van het woord. Sterker, beslissingen van de volksvergadering werden ingeleid door de formule: *‘Het volk van de Atheners heeft het volgende beslist.’* In die zin werden de Atheners pas een volk, vormden ze pas één politieke gemeenschap door voor het spreekgestoelte te delibereren en te beslissen over een publieke zaak. Daarom is ‘publiek als openbaarheid’ de dimensie waarin zowel het publieke in politieke zin als de politieke gemeenschap zelf tot stand komt. Daarom is ‘openbaarheid’ de fundamentele en *constitutieve* vorm van ‘het publieke’.

Toen de Europeanen in de zeventiende en achttiende eeuw opnieuw bij die democratische idealen probeerden aan te knopen, gaven ze zich er goed rekenschap van dat de politieke omstandigheden veranderd waren. In het Frankrijk, het Pruisen en het Verenigd Koninkrijk van de barok kunnen burgers niet meer zoals in Athene lijfelijk verzamelen om over publieke zaken te beraadslagen. Maar er werd een alternatief gevonden: over heel Europa werden pamfletten en boeken gedrukt, verschenen de eerste ‘kranten’ en tijdschrij-

ten en kwamen mensen bij elkaar in cafés en koffiehuisen om die pamfletten, kranten en boeken te bespreken. Ter discussie stonden kwesties die in heel Europa aan de orde waren. De deelnemers van die discussie ontmoetten elkaar zo goed als nooit lijfelijk, maar ze waren er zich toch van bewust aan een gemeenschappelijke discussie deel te nemen (Habermas, 1990).

Dat geheel van publicaties en discussies noemen we de ‘publieke sfeer’. Charles Taylor omschrijft deze publieke sfeer als *‘een metatopische ruimte’* (Taylor, 1995: 259-271). Daarmee bedoelt hij dat er geen *fy-sieke* ruimte werd gecreëerd waarin iedereen *lijfelijk* aanwezig was; niemand kon de andere deelnemers werkelijk ‘zien’. Toch ontstond een gedeelde ‘ruimte’ als gevolg van 1) een gemeenschappelijke focus op dezelfde problemen en een soort verstandhouding over hoe die problemen het beste konden worden aangepakt en 2) door het bewustzijn dat anderen die focus en die verstandhouding deelden. In die zin kunnen we zeggen dat tijdens de verlichting een metatopische versie van de publieke dimensie als openbaarheid ontstaat.

We hebben de publieke dimensie als openbaarheid uitgelegd door te herinneren aan de Atheense democratie en de publieke sfeer in de verlichting. Daardoor riskeren we misverstanden te creëren. Door ‘publiek als openbaarheid’ in verband te brengen met de publieke sfeer die tegelijk het product en de katalysator van de verlichting was, riskeren we openbaarheid te verbinden met idealen over kritische discussie, de redelijkheid van het publieke debat en consensus. Dat zou onterecht zijn: ‘publiek als openbaarheid’ gaat alleen over de ‘ruimtelijke’ verhouding tussen mensen, over het feit dat er een metatopische ruimte *bestaat* waarin mensen zich wederzijds situeren. De kwaliteit of de redelijkheid van wat er in die ruimte wordt gezegd of gedaan doet hier niet ter zake.

Door ‘publieke openbaarheid’ te introduceren met een verwijzing naar de democratie in Athene suggereren we verder dat de publieke dimensie als openbaarheid een vereiste is voor een *democratische* samenleving. Maar volgens Franse politieke filosofen en sociologen zoals Claude Lefort, Marcel Gauchet en Pierre Bourdieu is de constitutieve rol van de publieke dimensie nog fundamenteeler. Ze is niet alleen constitutief voor een democratische samenleving, ze is constitutief voor *elke* vorm van samenleving (het verschil tussen democratische en andere vormen van samenleving ligt niet in de aanwezigheid van openbaarheid, maar in de aard van die openbaarheid).

Het uitgangspunt hierbij is een fundamenteel antropologisch gegeven: een troep mensen wordt pas een groep omdat er iemand *voor* de groep spreekt. Iemand spreekt in naam van de groep en zegt wat de groep zelf denkt, meestal zonder het zelf te weten. Iemand gaat

voor de groep staan en zegt: wat jullie eigenlijk denken is dit. Als het lukt, werkt dat als een revelatie: de leden van de groep zien dat dit inderdaad is wat ze denken. In andere gevallen laten ze zich verleiden te denken dat dit inderdaad is wat ze denken. Ze (h)erkennen (zich in) wat de voorspraak zegt en daardoor worden ze een ‘wij’ dat inderdaad denkt wat de voorspraak zegt. *‘Iemand spreekt dus in naam van een groep die men doet bestaan doordat men in de naam van de groep spreekt’* (Bourdieu, 2011: 80). Samen met die groep, met die gemeenschap, wordt wat we het publieke in politieke zin hebben genoemd, ingesteld.

In het theater wordt een ‘publiek’ gevormd, omdat een

“De fundamenteel-constitutieve dimensie van het publiek als openbaarheid is een vereiste voor een samenleving waarin burgers van een politieke gemeenschap elkaar wederzijds ‘situeren’ in een metatopische ‘ruimte’ waarin een representatie van het publieke wordt geënceneerd.”

---

verzameling mensen samenkomen voor een podium waarin een drama wordt geënceneerd. Op dezelfde manier ontstaat een samenleving, erkennen mensen elkaar onderling als burgers van een politieke gemeenschap doordat ze elkaar wederzijds ‘situeren’ in een metatopische ‘ruimte’ waarin een representatie van het publieke wordt geënceneerd. De samenleving of – als u die term verkiest – de staat is fundamenteel het resultaat van een encenering, het is een theateraal product.

Behalve de liberale interpretatie van de tegenstelling tussen publiek en privaat en behalve de psychologische, sociale en politieke betekenis van ‘publiek’, moeten we ook nog deze ernstig nemen.

3. De publieke basis van de samenleving vervluchtigt

Onze hypothese is nu dat het belang van het publieke als openbaarheid niet (meer) voldoende wordt erkend. Onze huidige samenleving miskent de constitutieve dimensie van het publieke. We lijken minder in staat een metatopische ruimte in stand te houden die de encenering van het publieke in politieke zin en de constitutie van de samenleving mogelijk maakt. Het probleem is niet dat mensen niet bereid zijn te praten

over of te luisteren naar wat hen aanbelangt, maar wel dat het niet meer gebeurt op een manier die hen tot een samenleving maakt. (Zoals gezegd, garandeert het publieke als openbaarheid niet de kwaliteit of de redelijkheid van wat er in die openbaarheid gebeurt; met onze hypothese over de teloorgang van de openbaarheid hebben we dus niet de bedoeling nog maar eens de jammerklacht over de kwaliteit van het publieke debat en de berichtgeving in de media te herhalen).

Een fundamentele evolutie in de samenleving zoals de teloorgang van openbaarheid is niet altijd gemakkelijk aan te wijzen. Ze verloopt niet noodzakelijk aan de oppervlakte. Maar een recente gebeurtenis geeft een indicatie van wat we bedoelen. ‘Openbaarheid’ komt voort uit de kracht van symboliek: het verwijst naar de encenering waardoor een groep mensen hun gemeenschappelijk belang erkennen en zichzelf zien als een gemeenschap. Daarom kunnen symbolische samenkomsten en ceremonies ons iets vertellen over de staat van de openbaarheid. Voor mij zijn met name de inhuldiging of kroning van koning Willem Alexander en die van koning Filip in 2013 – symbolische aangelegenheden bij uitstek – duidelijke symptomen van het feit dat we vandaag het vermogen tot publieke theatraaliteit, tot encenering van het algemeen belang verloren hebben.

Op het eerst gezicht bestaat er geen groter verschil dan die tussen de twee plechtigheden. In Nederland had je oranjegekte zoals na een overwinning op een wereldkampioenschap. In België overheerste een gevoel van ongemakkelijke spanning (zal het allemaal zonder *faux pas* verlopen?). Die verschillen zijn ongetwijfeld te verklaren door het glamourgehalte van de koninklijke paren. Niettemin was er ook minstens een gemeenschappelijk gegeven: contestatie van de monarchie of van de maatschappelijke orde die door de monarchie wordt gesymboliseerd, bleef achterwege. Er waren geen schermutselingen in de straten (zoals ten tijde van *‘Geen woning, geen kroning’*), er waren geen republikeinen (geen Lahaut of Van Rossem) die de ceremonie verstoorden.

Dat wil niet zeggen dat die plechtigheden de mensen onverschillig lieten. Onstuimig gejuich en zenuwachtigheid wijzen niet op onverschilligheid. Luid gejuich en nervositeit kunnen wel een gemeenschappelijke oorsprong hebben; ze kunnen dienen om een gevoel van onbehagen te onderdrukken dat je niet helemaal voor jezelf kunt of wilt toegeven. Zeker, een kroning van een vorst ligt altijd wat ongemakkelijk in de eenentwintigste eeuw. In België zijn we verder snel geneigd Filip als koning van een uiteenvallend koninkrijk te zien. Maar misschien is de bron van onbehagen dat het Nederlandse gejuich en de ongemakkelijke zenuwachtigheid in België moesten verhullen, nog fundamenteeler. Misschien is het de gène die voortkomt uit het feit dat we verplicht zijn deel te nemen aan een encenering van het publieke die ons niet

meer afgaat, dat de investituur van een staatshoofd een vorm van openbaarheid vereist die ons moeilijk valt? Wie optreedt in een theaterstuk waarin hij niet gelooft, gaat overacten of zoekt de achtergrond op.

Toegegeven, dit ene voorbeeldje volstaat niet om de hypothese te verifiëren dat ‘publiek als openbaarheid’ onder druk staat. Filosofen hebben trouwens niet de competentie om de empirische overtuigingskracht van hun suggesties aan te tonen en laten dat met plezier over aan empirisch onderzoek. Maar onze hypothese heeft wel het voordeel dat ze een nieuw licht werpt op geweld tegen publieke dienstverleners, zoals de politie.

De locomotieftekst herinnert aan de *English riots* van augustus 2011. Hij wijst erop dat de *riots* meer waren dan gratis geweld of vandalisme; de rellen waren een uiting van ‘frustratie en woede’ als gevolg van het optreden van de politie en de saneringspolitiek van de regering-Cameron. De relmakers gaan de straat op (de publieke ruimte in sociale zin) omdat ze de voorstelling van wat allen aanbelangt (het publieke in politieke zin) verwerpen. Dat is natuurlijk wat we zien gebeuren in Oekraïne en Venezuela of onlangs nog in Noord-Afrika. In de loop van de geschiedenis hebben we voortdurend gewelddadig verzet tegen de publieke orde meegemaakt. Het is interessant dat dit verzet ook het publieke als openbaarheid in het spel brengt: zij die verzet plegen, worden eengemaakt voor zover ze zichzelf verenigd zien in het verzet tegen de heersende publieke orde (Laclau, 2007). Om de vergelijking met het theater opnieuw te gebruiken: het publiek kan de voorstelling op de scène niet smaken en joelt de cast uit, maar omdat ze die kritische focus delen, vormen ze precies een publiek.

Vandaag lijken er naast deze oeroude vorm (steeds meer) andere vormen van geweld tegen de politie op te duiken. Op oudjaar 2013 werd de politie in het Nederlandse dorpje Veen bekogeld met flessen en vuurwerk tijdens ‘de traditionele nieuwjaarsrellen’.³ Volgens het Nederlandse openbaar ministerie waren het geen spontane ongeregelde heden maar hadden de relschoppers zich voorbereid op een confrontatie met de politie.⁴ In zijn analyse in *de Volkskrant* legt auteur Barry Smit op basis van zijn jeugdervaringen uit dat de relschoppers die confrontatie niet zoeken om politieke redenen; er is geen frustratie of woede tegen de orde die de politie verdedigt. Ze gaan op zoek naar de adrenalinekick die door een confrontatie met politieagenten nu eenmaal des te meer gegarandeerd is. Smit ziet hier dezelfde motieven als achter een fenomeen zoals voetbalhooliganisme.⁵ De gebeurtenissen in

Veen spelen zich in de publieke ruimte af (in sociale zin); ze verwickelen ‘de overheid en de weerspannige burger in een heilloos kat-en-muis-spelletje’ en worden tot een publiek probleem (van openbare orde) in politieke zin. Maar zoals ook *Volkskrant*-commentator Sander van Walsum benadrukt, er is geen sprake van rebellie: het is een ‘volksport in wording’, een loutere uiting van ‘mateloosheid’, van een ‘tot niets verplichtende vrijheid’.⁶ Kortom, er waren geen publieke bedoelingen (in de politieke zin).

Laten we aannemen dat de nieuwjaarsrellen in Veen typisch zijn voor nieuwe vormen van ernstig geweld, juist omdat de relschoppers geen publieke of politieke bedoelingen hebben. (Zelfs in verband met de rellen in Londen ontkennen sommige commentatoren – ook mensen die geen aanhangers van de regering-Cameron zijn – dat ze een publieke of politieke inzet hadden. (zie Carroll, 2012)). In dat geval bevestigen ze niet alleen onze hypothese dat we de zin voor de publieke dimensie als openbaarheid aan het verliezen zijn. Ze illustreren ook hoe die hypothese een ander licht werpt op geweld tegen bijvoorbeeld de politie. Mogelijk is een verlies aan waardering voor openbaarheid niet zozeer af te lezen van meer geweld, maar wel van de aard van het geweld, aan de motieven of intenties van mensen die geweld plegen tegen publieke vertegenwoordigers.

Wat zijn mogelijke oorzaken van deze teloorgang van

“Onze hypothese is dat het belang van het publieke als openbaarheid niet (meer) voldoende wordt erkend. Onze huidige samenleving miskent de constitutieve dimensie van het publieke.”

---

het publieke als openbaarheid? Als vanzelf zijn we geneigd een deel van de oorzaken te zoeken in de evolutie van de communicatietechnologie. Al in 2001 (dus nog voor het succes van Facebook en Twitter) maakte de Amerikaanse rechtstheoreticus Cass Sunstein reserves bij het enthousiasme waarmee het internet onthaald werd door democraten. In plaats van mensen bij elkaar te brengen, zo suggereert hij, leidt het mensen naar informatieniches waarin ze alleen gelijkgestemden ontmoeten (Sunstein, 2001 & 2009). Dat onder-

3. X. (2014, 15 jan.). In Veen was de politie dit jaar wel erg daadkrachtig. *NRC Handelsblad*, p. 8; Julien Althuisius (2014, 3 jan.). ‘Maffiadorp’ overdonderde politie. *de Volkskrant*, p. 5; Raoul Du Pré (2014, 2 jan.). Toch weer onrustig Oud en Nieuw. *de Volkskrant*, p. 1.
4. ANP (2014, 2 jan.). ‘OM: ‘Ongeregelde heden Veen niet spontaan ontstaan’; www.volkskrant.nl.

5. Barry Smit (2014, 4 jan.). Wat bezielt die gasten. *de Volkskrant*, p. 54.
6. Sander Van Walsum (2014, 3 jan.). Openbare extase van vrijheid of woest volksvertier?, *de Volkskrant*, p. 4. Alle persartikelen werden geraadpleegd via www.gopress.be op 28 april 2014.

mijnt de creatie van de gemeenschappelijke metatopische ruimte die openbaarheid vereist.

Waarschijnlijk zijn er ook oorzaken die meer fundamenteel zijn en ook moeilijker te accepteren. Openbaarheid vereist dat iemand voor de groep gaat staan om voor de groep te spreken. De vraag is of deze stap waardoor iemand zich van de groep onderscheidt, niet steeds onverdraaglijker wordt voor de egalitaire denkrichting in onze huidige samenleving en cultuur. Versta ons niet verkeerd: we pleiten niet voor prerogatieven of elites; maar willen ook niet de ogen sluiten voor mogelijke spanningen tussen de egalitaire ideologie in onze samenleving en de intrinsieke vereisten van het samenleven zelf.

Openbaarheid vereist dat iemand voor de groep spreekt, iemand die zich opwerpt tot spreekbuis van wat iedereen aanbelangt – het publieke goed. Wie zich opwerpt als spreekbuis en verdediger van het publieke belang creëert onvermijdelijk ook zijn eigen rol. Hij of zij ensceneert zichzelf als de belangeloze dienaar van het algemeen belang. Openbaarheid berust dus op een dubbele theatrale illusie: er wordt een voorstelling gepresenteerd van wat in het belang van allen is en sommigen worden gecast in de rol van onbaatzuchtige functionarissen van het publieke belang. Maar het gaat hier om illusies die vereist zijn om de samenleving tot stand brengen en in stand te houden (Bourdieu, 2012: 47-52, 71, 92). Te veel luciditeit, te groot besef van het illusoire karakter en te groot enthousiasme bij het doorprikken van de theatrale illusie (van onbaatzuchtigheid) creëert bijgevolg op de lange duur problemen. Opnieuw: we pleiten niet voor minder kritische zin en luciditeit tegenover publieke gezagsdragers. Toch mogen we de mogelijkheid niet negeren dat kritische luciditeit het vermogen ondermijnt om de illusie van het publieke te creëren en dus de constitutie van de samenleving zelf te ensceneren. Zoals Claude Lefort een gedachte uit *De heerser* van Machiavelli verwoordt: we ‘vatten maar de helft van de waarheid wanneer [we] de ondeugden van de heerser blootleggen en uitbazuinen’ (Lefort, 1986: 415).

4. Besluit

In dit nummer van *Orde van de Dag* analyseren we het gegeven dat op zijn minst de indruk bestaat dat het

geweld tegen mensen met een publieke taak in onze samenleving toeneemt. In deze discussietekst proberen we dit verschijnsel te verduidelijken en in een ruimere context te situeren. We hebben het verduidelijkt door erop te wijzen dat het woord ‘publiek’ en dus de tegenstelling ‘publiek/privaat’ niet minder dan vijf verschillende betekenissen heeft in onze traditie van sociaal en politiek denken. Daarna plaatsten we het in een ruimere context door uit te leggen dat er een fundamentele betekenis van het woord ‘publiek’ bestaat die we publiek als openbaarheid hebben genoemd en waarvoor we ongevoelig dreigen te worden. Nochtans is die betekenis constitutief voor het samenleven zelf.⁷

Referenties

- Bourdieu, P. (2012). *Sur l'État: Cours au Collège de France (1989-1992)*. Parijs: Seuil.
- Carroll, J. (2012). English riots, 2011. Two comments. *Thesis Eleven*, 109 (1): 24-28.
- Geuss, R. (2003). *Public Goods, Private Goods*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Habermas, J. (1990). *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft* (1962). Mit einem Vorwort zur Neuauflage 1990. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Hölscher, L. (1978). Öffentlichkeit (Vol. 5: Mi-Pre, p. 413-469). In *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Stuttgart: Klett-Cotta.
- Laclau, E. (2007). *On Populist Reason*. Londen: Verso.
- Lefort, C. (1986). *Le travail de l'oeuvre Machiavel* (1972). Parijs: Gallimard.
- Osborne, R., Joint Association of Classical Teachers & Greek Course. (2008). *The World of Athens: an Introduction to Classical Athenian Culture*. Cambridge; New York: Cambridge University Press.
- Sunstein, C.R. (2001). *Republic.com*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Sunstein, C.R. (2009). *Republic.com 2.0*. Princeton, N.J./Woodstock: Princeton University Press.
- Taylor, C. (1995). Liberal Politics and the Public Sphere (p. 257-287, 308-309). In *Philosophical Arguments*. Cambridge, Massachusetts/Londen: Harvard University Press.

7. Deze tekst kwam tot stand tijdens gesprekken met Antoon Braeckman, collega en medeoprichter van de onderzoeksgroep Research in Political Philosophy Leuven (RIPPLE).